

VARSÁNYI ERIKA

Időélmény a segítség gyakorlatában

E dolgozat műfaji kereteit indíttatása jelöli ki: a mindennapi gyakorlat élményei kínálták az idővel kapcsolatos – nemcsak esti – kérdéseket, de e laza keretek között is igyekszem elkerülni a szépelgés és az üres bölcselkedés kísértését, miközben az idő, mint filozófiai és szociológiai fogalom jelenti azt az elméleti hátteret, amelyre a segítség feladatait, kérdéseit és kételyeit próbálok vonatkoztatni.

*miért a lámpák, miért a holdak?
miért a végét nem lelő idő?*

A szociális munka gyakorlatában ugyan a létezés–elmúlás megrázkód-tatásával előhívott kérdések sem kerülhetők meg, mégis inkább arra keresünk magyarázatokat, hogy miképp mozdulhatunk el abból az időből kiszakadt állapotból, amelyet egy-egy drámába dermedt életút megjelenít. A segítség gyakorlatába tehát közvetlenül vagy indirekt módon bevonódik az idő, mint a folyamat mellőzhetetlen dimenziója.

Az idő filozófiai elemzése és a szociális munka napi gyakorlata közötti kapcsolatot a szociálanropológia közvetítésével találtam meg. Kiindulópontnak E. R. Leachnek azt a tételét tekintettem, amelyben a praxisom során felmerülő kérdésekkel szembesültem: „...Az idő legsajátabb vonása minden bizonnyal az, hogy van rá fogalmunk. Az időt tapasztaljuk, de persze nem az érzékszerveinkkel. (...) Háromféle módon: Először is észleljük a dolgok visszatérését. (...) Az időintervallumok mindig ugyanazzal a dologgal kezdődnek és fejeződnek be. (...) Másodszor érzékeljük az öregedést, az entrópiát. A harmadik idővel kapcsolatos tapasztalatunk az idő sebességére vonatkozik.” (Leach, 1983)

Okfejtésében az ismétlődés és a visszafordíthatatlanság ellentétes tapasztalatának összeegyeztetésére tett kulturális-mitológiai kísérleteket mint a halál utáni élet képzetének forrását mutatja be.

A szociális munka napi gyakorlatában az a tapasztalatom vezetett az idővel kapcsolatos kérdések megfogalmazásához, hogy mind az élet visszafordíthatatlanságának, azaz egyszerűsége felismerésének hiánya, mind az idő strukturálására való képtelenség ugyanannak a kulturális-szociálizációs deficitnek a tünete.

Az, hogy a társadalmi idő személyre vonatkoztatott fogalma miépp öltött testet az életút fogalmában, a civilizációs majd a modernizációs folyamat elemzésének tárgya.

E gazdag forrás eredményeit kísérlem meg összevonni a szociális munka elméletei között is megjelenő életút gondolatával, s az idődimenzió felől próbálok közelíteni a szakmai beavatkozás során felmerülő helyzetekhez és kérdésekhez.

1. Az életút-modell, és ami hiányzik belőle

A szociális munka számos elmélete közül az ökológiainak nevezett megközelítés a személy és környezete közötti egyensúly megteremtésében illetve helyreállításában látja a szociális munka tartalmát. Az amerikai szociológiai hagyományokat idéző fogalom keretében a segítség olyan modelljét dolgozták ki, amely az életút során tapasztalható legfőbb válsághelyzetek tipizálásával a problémákat az emberi élet természetes elemeiként kezeli. E modell szerint válsághelyzetek adódhatnak: 1. olyan változásokból, amelyek különleges alkalmazkodást igényelnek (státuszváltozás, válás, betegség, haláleset stb.), 2. szerepkonfliktusokból, 3. kommunikációs zavarokból (kapcsolati konfliktusok).

„Az ökológiában a környezet arra a területre vonatkozik, ahol az élőlény megtalálható, ez a tartózkodási hely, az otthon kiterjedése és a birtokolt terület. (...) Az olyan környezet, amely nem támogatja az egyének, családok egészségét és társadalmi működését, valószínűleg az elszigetelődés, elbizonytalanodás és kétségbeesés érzéseit váltják ki vagy ezek kialakulásához járulnak hozzá. (...)

A környezet fontos dimenziója az idő. A növekedés, fejlődés és tanulás időt igényelnek. Az embereknek szükségük van magányra s a másokkal való interakcióra, és időt vesz igénybe annak a módnak a kialakítása, ahogyan leküzdik az ezekből származó feszültségeket. Némely közösségben az idő ritka erőforrás. Érvényes ez ott, ahol nem megfelelő a közlekedés, a szükséges humánszolgáltatások és munkahelyek a település határán kívül vannak, vagy ahol a közösséget nagy számban alkotják dolgozó anyák, egyszülős családok, elesett idősek-ről vagy fogyatékos gyerekekről gondoskodó családok, éjszakai vagy váltott műszakban dolgozó munkások. E népességcsoportoknak kevés lehetőségük van arra, hogy kiszakadjanak a folyamatos gondoskodás vagy a gyerekeknevelés feladatából, és munkakötelezettségeik időlegesen elszakítják őket családjaitól és társas kapcsolataiktól. (Germain, 1999)

Az élet feladataival való megbirkózás itt felsorolt nehézségei egész közösségek meghatározó élménye azokban az aprófalvakban, ahol munkám során az autonóm élet lehetőségeként értelmezhető erőforrások feltárására törekedtem.

A lesüllyedés, az apátia, az önfelmentő passzivitás szorosan ágya-

zódik azokba az életkeretekbe, ahol az idő kényszerítő erőként van jelen a családok életében: ahol, ha egyáltalán van elérhető távolságban bármilyen munkahely, az a kizárólag hajnali 4-5 órakor közlekedő busszal közelíthető meg, s legjobb esetben is este 7 órakor juthatnak haza az ott dolgozók. Eközben nagyszülők fekszenek ellátatlanul, gyerekek töltik napjaikat egyedül, csellengéssel vagy a tv előtt. S az este már csak ahhoz elegendő, hogy fáradtan, elfásultan elvégezzék a rutinteendőket, nincs idő felszabadult beszélgetésre, a másik életében történt események átélésére, az otthon a napi feszültségek levezetésének terepe marad: agresszióval, közönnyel.

S azok a magáncégek, amelyek az olcsó munkaerő reményében esetleg meggyökeresedtek egy-egy periférikus helyzetű településen, kontrollálatlanul használhatják ki azt a kivételezett helyzetet, hogy munkaadóként jelen vannak: a kiszolgáltatott, tanulatlan munkaerő bármeddig használható, ameddig és amikor a cég érdeke ezt diktálja. Nem kell számolni a betanított munkába megkapaszkodó asszonyok ellenállásával, de a férfiak körében sem szerveződött érdekvédelem: mindenki lapít, mert úgy véli, inkább vállalja a megfizetetlen napi 10–12 órát, semmint hogy kiessen a teljes bizonytalanságba.

S az idő korlátatlansága egybemos nappalt és éjszakát, évszakokat, amelyeket nem szakít meg üdülés, utazás, ünnep, s így válik az élet pusztán elviselendő teherré, s a terheket enyhítő melegség és biztonság forrását rejtő kapcsolatok a konfliktusok, a máshol ki nem élt agressziók, vagy a megalázottságok kompenzálásának ringjévé.

Az amerikai gyakorlatot tömörítő tipológia érthető módon nem számolhatott olyan tényezőkkel, amelyek az egyén szempontjából látszólag külsőlegeseek, de a személyiség, az énazonosság kialakulásában a legmélyebben hatják át az életutat. A mi földrajzi térségünkben azonban a történelemmel, s a társadalmi változásoknak az egyénre gyakorolt hatásával nem elég számolni csupán, hanem azt is tudni kell, hogy ez adja a szociológiai kutatások valódi tárgyát és lényegét.

Az életutat ugyanis egy, illetve két nemzedéknyi idő alatt sem lehetett az egyéni törekvéseket és képességeket követve felépíteni: katalizmák fordították ki az egyes emberek és csoportok helyzetét, s az alkalmazkodás kényszere nem az egyensúly helyreállítását eredményezte, hanem olyan elbizonytalanodáshoz vezetett, amely az egzisztenciális tragédiákat kísérő szerepkonfliktusokban vagy kommunikációs zavarokban öltöttek testet.

Amikor a segítség gyakorlatában sorsok tárulnak fel, de amikor csak egy aktuális probléma megoldásához kell hozzájárulni, akkor is számolni kell mindazzal a tehertétellel, amit egyetlen ember cipel a vállán a történelemből, s az énazonosságába ezt a teherviselést természetesen beépíti. A természetesség magába foglalja az öncsalásokat, a szelektív emlékezetet, a hiányos és torz valóságképet vagy a beszűkült horizonton átélt s ebből táplálkozó történetet. „Az életrajzi elbeszélések (...) sokfajta rendeltetést teljesítenek. Ezek közül alighanem a leg-

fontosabb a sikeres társadalmi alkalmazkodás, a sikeres túlélés szolgálata. Végül soron ennek szükségletei és kényszerei vezérlik nem csupán az alkalmi és helyzethez kötött én-bemutatói műveleteket, hanem az én-rendszer és benne az identitás folyamatos újjászervezésének és »áthangszerelésének« folyamatait is. Az egyénnek gyakran elemi érdekei fűződnek ahhoz, hogy az éppen érvényes – s itt mellőzhető, hogy vajon őszintén és hitelesen vállalt, vagy csak formálisan felmutatott – biográfiája s annak nyilvános változata sikeresen szolgálja szűkebb és tágabb körű alkalmazkodási műveleteit.” (Pataki, 1995–96)

A segítségre szorulóknak minden helyzetértelmezése és ön bemutatása magában foglal olyan utalásokat, amelyek a szorosán helyzethez kötött történelem és az egyéni élet összekapcsolódását jelzik.

„Amikor az uram visszajött a hadifogságból”, „amikor egyedül maradtam, mert az egész családomat elvitték”, „amikor a szüleim Felvidékről idekerültek”, „amikor a tsz-ben dolgoztunk”, „amikor elvették a földet és a bányába kerültem Komlóra”, „miután kiszabadultam és sokáig segéd munkásként dolgozhattam”, majd a nagy állóvíz után jött a fordulat: „amióta megszűnt az üzem”, „amióta segínyt kapok” vagy az ellenkező oldalról: „amikor belevágtunk ebbe az üzletbe, vállalkozásba” stb. stb.

Mindegyik esemény egy-egy történelmi fordulatra utal, amely a személyes élet alakítójaként alkalmazkodásra kényszerítette az érintetteket, alkalmazkodásuk azonban a legkevésbé sem vezetett az egyensúly helyreállításához.

Mindez a segítség gyakorlatában olyan momentum, amely kijelöli a feladat tartalmát: miként tolható helyre a kizökkent idő? Átformálható-e a szocializáció folyamatában beépült időkép? A szocializációs folyamat elemzésében Somlai Péter kitér azokra a változásokra, amelyeket a modernizációs folyamat a tér- és időfelhasználásában hozott, s mind tényezői a kulturális pluralizmus erősödéséhez vezető folyamatnak. Ez a folyamat „...növeli a normakonstitúció jelentőségét és az általa szervezett rend megismerhetőségét. Ezáltal lehetőség nyílna kollektív önreflexióra, amelynek keretében gyermekek is egyre inkább hozzáférhetnének a szociális integráció szabályozásához.” Ahhoz, hogy ez kiteljesedjen, a gyermekkori szocializáció intézményeinek (család, iskola, kortárs csoportok) lehetővé kellene tenniük a normákról szóló decentralizált gondolkodást és vitát. „Csakis így motiválhatják az intézmények a gyermekeket – de a felnőtteket is – kommunikációra arról, hogy milyen szabályokat és miért kell elfogadniuk vagy megtagadniuk, s hogy miként minősíthető a maguk és mások magatartása.” (Somlai, 1997)

Az Ótestamentum monoton egymásutániságban sorolja az egymást követő nemzedékeket, s a láncolatot alkotó apákból és fiakból alakul ki egy nép, melynek tagjai elsősorban az odatartozással határozhatják csak meg önmagukat. Személyes sorsuk csak annyiban bír jelentőséggel, amennyiben a közösség létéhez kapcsolódik. Azaz itt

ölt testet talán először, hogy az egymásba kapcsolódó életutakban az elhatárolódás vagy követés dimenziójában formálódik az identitás.

Azzal, hogy a nemzedékek egymáshoz kapcsolódásában milyen szerepe van az életút személyes értelmezésének, a szociális munka mindennapi gyakorlata szembesít.

2. Az életút egysége és a problémahelyzet

A személyes időélmény az életút megtörésekor válik tematizálhatóvá, ekkor lesz kérdés, hogy valaki egységben látja-e az életét, vagy olyan fragmentumokban, amelyeket esetleges történések alakítottak.

„Mert a biográfia végső soron nem más, mint a személy explikációja az időben: az életben, amely lezajlik, a létben, amely végbemegy, a személy kifejti magát, kifejlődik, szétterül, mint egy szőnyeg, amely csak ezután tárja fel összetéveszthetetlenül mintáját.” (Frankl, 1996)

Nyilvánvalóan a mindennapi tapasztalat túlzott általánosítása, amikor azt állítom: a legkülönbözőbb problémák megoldásához segítséget igénylők közös vonása, hogy éppen ez a „szétterülés” hiányzik, önmaguk számára nem válik láthatóvá az a mintázat, amely által az élettörténet egységes alakzatot ölt. Az inkoherencia ellentétének azonban nem a megtervezettséget tekintem. Talán a depressziós állapot lehet kivétel ezalól, tapasztalataim szerint az életút ebben az állapotban koherensen átélhető, csak éppen a veszteségek mentén.

Korunkban az egészségesség mércéjének az számít, ha a tudatos életprogrammal élők megtervezik az életutat, ha időegységre lebontva kiszámítják, hogy hol szükséges X időpontban az életpályán tartani ahhoz, hogy Y időpontban a megfelelő pozícióba érjenek, s hogy az ehhez tartozó anyagi javak s az elérendő státus birtokosaivá váljanak. Az inkoherencia–koherencia dimenziójában azonban mégsem ezt a magatartást tekintem a viszonyítás keretének.

Még a legtudatosabb életprogram sem nélkülözheti a váratlan fordulatokat, esetlegességeket, azokat a kibicsaklásokat, amelyek eltérítenek a megkezdett úttól. Létrejöhetnek késői felismerések, amelyek tudatos módosításra készítenek.

A szociális munka klienseinek gyakori közös vonásaként azt az inkoherenciát észlelem, amely megnehezíti vagy éppenséggel lehetetlenné teszi, hogy önmaguk által uralható egységben lássák életútjukat.

A segítség feladata ezekben az esetekben – akár mentális problémáról, akár munkanélküliségről vagy családon belüli konfliktusról van szó – az idő dimenziójában is értelmezhető koherencia megteremtése: annak lehetősége, hogy az érintett számára átélhető legyen az időbeli egymásutánosság és a kauzális összefüggés kapcsolata, s hogy ne csak az események tárgyaként, hanem cselekvések alanyaként is képesek legyenek viszonyulni ehhez az összefüggéshez.

Konkrétan: a tudatos felismerésen túlnyúló élményként tartom alakító erejűnek a koherencia élményét, amit abban az ismert (és kétes

értékű, mert vulgarizált) változatban elégtelennek tartok, amely abszolutizálva az elsődleges kapcsolatok jelentőségét vagy a társadalmi környezet hatását, kiiktatja a személyes felelősség kérdését. A segítség gyakorlatában Sartre mondását tartom irányadónak: „Nem az a fontos, hogy velünk mit tettek, hanem hogy mi mit teszünk azzal, amit velünk tettek.”

E frappáns tétel persze csak azzal a korlátozással alkalmazható, hogy mindaz, amit velünk tettek, kijelöli akár az azonosulást, akár az ellenállás formájában az önállósulás irányát és módját.

Ennek ellentétét állítja E. Berne, aki a „sorskönyv” fogalmával az életút előre beprogramozottságát írja le. Ez olyan, amely felett ugyan rendelkezünk valamelyes szabadsággal, de fő vonalaiban azt valósítjuk meg, amit életprogramként nekünk szántak. Az életútban különleges szerepet kap az idő, amelyet ki kell töltenünk és strukturálnunk kell. Az, hogy ezt miként tesszük, meghatározza szabadságunkat, az életintenzitás élményét, az örömet és az értékesség tudatát: kitölthetjük üres rítusokkal vagy intimitással, tevékenységekkel vagy játsszákra épülő társas kapcsolatokkal.

Az időstrukturálás mellett a scriptek leírásában megkülönbözteti az óraidőt és a célidőt: az utóbbi egy meghatározott feladat teljesítését, egy cselekmény eseményidejét határozza meg.

Ez utóbbinak értelmezésében különösen abban az összefüggésben lesz jelentősége, hogy ki mennyire méri fel a saját élettartama behatároltságát, mennyire készül valamilyen szerep időben való betöltésére, s a mentális krízisek vagy kapcsolati sikertelenségek mennyire értelmezhetőek az időből való kifutásként, azaz a feladatról való lekészettség mennyire jelenti az élet kudarcát, valaminek a be nem teljesítését.

A családsegítés gyakorlatából két, tipikusnak tűnő helyzettel próbálom illusztrálni a fentiek: az hogy valaki időben teljesítse a házassodást, a kisközösségekben élőkre olyan nyomásként nehezedik, hogy ennek elmaradása mind a nőket, mind a férfiakat stigmatizálja. S mivel az elhatározás egzisztenciális és kulturális kényszer hatására születik, ami ezután jön többnyire érzelm nélküli sivár kapcsolat, különösen a fiatal feleségek élete örömtelen: az ő számukra a családi élet csak a kötelességek halmazában élhető át. Számukra a jelen ürességénél csak a jövő riasztóbb, s így telik el az egész életük! Vagy: kisgyerekeikkel visszaköltözhetnek szülőkhöz, esetleg albérletekbe vagy újabb ágyakba.

A kisleányok élményhiányos, zárt világa a fiatalok felfokozott társas igényére stigmatizálva vagy közönnyel reagál. Klubok csak elvétve működnek, s ha mégis, akkor legfeljebb a tárgyi feltételeket biztosítják; olyan személyiség, aki formát és tartalmat adna az együttléteknek, hiányzik vagy alig található. Az iskolát befejező vagy onnan kihulló kamaszok életében megszűnik minden időkeret: dolgozni nem tudnak, mivel még nem alkalmazhatóak vagy egyszerűen nincs hol

elhelyezkedniük, s hetek, hónapok telnek el semmittevésel, céltalan lődörgéssel. Ha futja közlekedésre, akkor a város bevásárlóközpontjai, éjszaka működő diszkói kínálnak izgalmat, s a rutinszerűen felpörgetett élményből zuhannak vissza a rideg, barátságatlan, gyanakvó mindennapi társas világba.

A szakmai tevékenység fókuszában a prevenció fogalma áll, ami nem egyéb, mint a várható veszélyek időben való megelőzése. Mire a kockázat valószínűsége észlelhetővé válik, már lezajlottak olyan folyamatok, amelyeket csak fanatikus elszántsággal kísérelhetünk meg másik vágányra állítani: az iskolai szelekció, a megbélyegzettség kijelöli a karriert, amely először magatartászavarban, az iskola elutasításában, majd kriminalitásban, prostitúcióban válik látható társadalmi problémává.

A leggyakoribb korai élménnyel: a szeretetnélküliséggel küzdve kell képessé tennünk fiatal felnőtteket arra, hogy megszakadjon a láncolat, s hogy regresszióba menekülve ne a saját élményeiket örökössé tovább.

3. Időmetszetek

A múlt (gyerekkor, szülők, házasság, gyerekek születése)

„Nincs menekülés az órák és napok fogságából. Sem a holnapéból, sem a tegnapiéből. Nincs menekülés a tegnapi elöl, mert a tegnapi eltorzított bennünket – vagy mi torzítottuk el a tegnapot? A hangulatnak semmi jelentősége. A torzulás már megtörtént. A tegnapi nem mérőföldkő, amit magunk mögött hagyunk, de *nap-kő* az évek kitaposott ösvényein, és gyógyíthatatlanul részünk a tegnapi, *bennünk* van, súlyosan és veszedelmesen.”

Az egyéni válsághelyzetben mindenki lemerül a saját múltjába: a gyerekkor élményei spontánul törnek felszínre, s a naiv pszichológizálás jegyében szinte szabályszerűen megjelennek a szülők, mint akik életmódjukkal, követelményeikkel kijelölték a következő nemzedék esélyeit.

Bármely probléma szükségképpen valamilyen esemény sorba ágyazódik be, s aktuálisan annak végpontja, miközben prezentációjába beleszövődik maga az értelmezés is, ahogy az természetes módon kapcsolódik az élmény múltbeli gyökereihez.

„Állami gondozásba adott az anyám”, „apám elment tőlünk, anyám elkezdett inni”, „anyámék nem engedtek tanulni”, „én csak olyan mellékes gyerek voltam, a testvéreim voltak anyám kedvencei”, „gyerekkoromban nem láttam, hogyan szeretik egymást, akik együtt élnek”, „hiába mentem férjhez, anyámékkal kellett maradni, ők határoztak a sorsunkról”, „azt hiszem, a férjem azért ilyen durva velem és a gyerekekkel, mert nem bírja túltenni magát a szülei válásán, amikor szétrobbant a család” stb.

Freud óriási felfedezése az elsődleges kapcsolatok meghatározó

szerepéről sokáig a patológia keretei közé szorította a korai majd későbbi gyerekkorban szerzett élményeket és a szülőkre vonatkoztatott fantáziákat. A szülő-gyerek kapcsolat személyiségalkító jelentősége a betegség kontextusában kapott értelmezést, s minden élményfelidézés adalékul szolgált valamilyen rendellenesség igazolására. A pszichoanalízisből nyert alapvető ismeretek talajáról elindulva a szociális munka keretében az egyéni erőforrások mozgósítása azt jelenti, hogy miközben e kötelek nem elvághatóak, de átfűzhetőek, s hogy a múlt meghatározó jelentősége ellenére sem végzet. Az egyéni felelősség a döntés és választás lehetőségét foglalja magában, s e felelősség felismertetésében jelölöm meg a szociális munka irányát. Ez az alapállás mind az egyes személyiségekkel, mind a nagyobb csoportokkal dolgozva a nehezebb ellennállás irányába húz, mégis a másik ember mélyebb tiszteletét rejti, ha úgy tekintem őt partnernek, hogy a belátására építve autonóm döntésre és cselekvésre készítem, s nem a szolidaritás jelszava mögé bújva követeljek juttatásokat számára, vagy mint áldozatot mentem fel az együttműködés és alkalmazkodás kötelezettsége alól.

A pszichoanalízist a keleti filozófiákkal, mindenekelőtt a zenbuddhizmussal ötvözni szándékozó Fromm sajátos időfelfogásában éppen az időtlenségben emelkedik különleges jelentőségre a személyiség autenticitása:

„A szeretetnek, az örömet, az igazságnak a felismerése nem az időben történik, hanem »itt és most«. Az »itt és most« örökkévalóság, azaz időtelenség. De az örökkévalóság nem a végtelenbe megnyújtott idő, amint azt sokszor félreértik. (...) Az ember természetesen élhet az örökkévalóságban, ám mivel halandó, nem szökhet meg az idő elől. Az éjszaka és a nappal, az alvás és az ébrenlét, a növekedés és az öregedés ritmusa, annak szükségessége, hogy munkával életben tartsuk és megvédjük magunkat – mindezek a tényezők arra kényszerítenek bennünket, hogy tartsuk tiszteletben az időt, ha élni akarunk –, márpedig testünk azt akarja, hogy éljünk. Az időt *tisztelni* egy dolog, önmagunkat *alávetni* neki egy másik. A létezés egzisztenciális módjában respektáljuk az időt, de nem vetjük alá magát neki.” (Fromm, 1994)

Az életút feltárulásával a segítő belép a másik személyes idejébe, s anélkül, hogy kis pszichoterápiát csinálna, engednie kell a múltbeli élmények spontán értelmezésének. Mindig az aktuálisat, az éppen feszítő problémát ragadjuk meg (az összekuszálódott életútban egymásra halmozott problémákból ennek kibontása önmagában is feladat), mégis elkerülhetetlen mindazoknak az eseményeknek a feldolgozása, amelyek a segítséget kérő belátása szerint alakítóan hatottak a jelen válságára. A múlthoz való viszony átrendezése, az attól való távolság jelölik ki azt a cselekvési mezőt, ahol a változtatás lehetősége, azaz a koherencia megteremthető, hiszen a felelősség ennek a koherenciának a birtoklását is jelenti.

A jelen értelmezhető a „carpe diem” imperatívuszában, az egyszeri, soha vissza nem térő lehetőség megragadásaként, az élet kitüntetett pillanataként, de olyan kötöttségként is, amelyből nem érdemes visszanézni és nem lehet előre látni.

A segítségre szorulóknak számára ugyanis a jelenbe zártság a tehetetlenség és bénultság időélménye. A megvertség időbeli állapota: „Ma mit eszünk?”, „Ki fogad be?”, „Ma kivel kell megküzdenem?”, „Hogy szerzem be a mai adagot?” és „Hol alszom ma?”, „Ma lesz-e munkám?”, „Milyen durvaságra számíthatok ma a férjemtől, feleségemtől, gyerekeimtől, anyámtól, apámtól, a rendőröktől, egyéb hatóságtól?”

A múlt következményeinek és hatásainak bénult elszenvédeése és a jövőnek mint az életút további építésének elhárítása előkészíti az élményt: csak túlélni a pillanatot, a mai napot.

A jelenhez láncoltságot a társadalmi hierarchia alsó szintjein élők jellemzőjeként idézi több empirikus kutatásból S. M. Lipset:

„Ez a jelenre beállított érdeklődés mindenekelőtt a napi tevékenységeket helyezi a középpontba, mentesen a mélyebb reflexióktól, az illető jövőjére vonatkozó elképzelésektől, tervektől vagy az illető mindennapi tevékenységével össze nem függő elvont gondolkodástól.”

Majd Basil Bernstein munkásosztályra vonatkozó kutatásainak ismertetését a középosztállyal való összehasonlítással vezeti be:

„A középosztályokban és az ezekhez kapcsolódó szinteken a gyermek egy mindvégig és mindenre kiterjedően ellenőrzött környezetben nő fel, a tér, az idő és a társas kapcsolatok a családi közösségen belül és kívül egyaránt egyértelműen be vannak osztva a számára.” (Lipset, 1995) A munkásosztálybeli család helyzete egészen más:

„...A hosszú távú célok sajátos jellegének helyét hajlamosak átvenni a jövőre vonatkozó általánosabb elképzelések, melyekben egy barát vagy egy rokon fontosabb szerephez juthat, mint a kapcsolatok szívós kiépítése. Így a jelenbeli vagy szinte jelenbeli tevékenységek nagyobb értéket kapnak, mint a jelenbeli tevékenységnek és a távoli cél elérésének kapcsolata. Az elvárások rendszere, vagyis a feladatok elvégzésére kiszabott idő lerövidül, s ez más jellegű preferenciákat, célokat, az elégedetlenség más kifejezési formáit hozza létre.”

Társak és kortársak

Az életút elakadásakor vagy bármilyen egyéb segítséget igénylő élet helyzetben a személyiség belső lehetőségei mellett a változás forrásait a személyiség társas mezőjében is keressük. Körülveszik-e segítő kapcsolatok, az intimitás milyen foka biztosítja számára azt a hátteret, ahonnan újra elindulhat? E kérdések közös fókusza a stabilitás. Az életkeretek, a kapcsolatok, a törekvések és lehetőségek folytonosságában vagy éppen a biztonságot ígérő változtatás képessége által teremthet meg a világ otthonosságának érzése.

Az elviselhetetlen kapcsolatból kiszakadni vágyók kettős szorítás-

ban ragadnak bele saját menekülési fantáziáikba: amitől szenvednek, az legalább valamilyen életkeret, s innen kiválva a semmi bizonytalansága vár rájuk, ezért tartósodik bennük és körülöttük az otthontalanság, az elemi életfunkciók kielégítésére redukálódott léthelyzet, a mindent: személyiségüket, lakást, környezetüket, gyerekeket elborító fáradt közöny, s az örömtelenségtől elfakult élet nem jelent mást, mint elviselendő terhet, amit vagy agresszióval vagy fásultsággal mártíriumként cipelnek.

„Az időbeli közösség – amit nemcsak a külső (kronologikus) idő, hanem a belső idő terében is kell értelmezni – azt jelenti, hogy ki-ki részt vesz a másik tovagördülő életében, eleven jelenidőben ragadhatja meg a másik gondolatát, miközben azok lépésről lépésre kialakulnak. Ki-ki osztozhat a másik ember jövőbeni várakozásaiban is, tervek, remények, szorongások formájában. Egyszóval a társak kölcsönösen involválva vannak egymás életrajzában, együtt öregszenek, azt lehet mondani, hogy tiszta Mi-kapcsolatban élnek.” (Schütz, 1984)

Mivel az ember ősi ösztönei közül a megkapaszkodás társadalmisodik biztonságigénnyé, számomra az a kérdés: vajon nem értelmezhető-e a jelenbe zártság szorongása görcsös kapaszkodásként, amely az ősi ösztön társadalmi fenyegetettségbe átfordulva válik élménnyé?

A szegénység kultúrájának Oscar Lewistől eredő fogalmában az egyik leghangsúlyosabb tartalmi eleme a következő: meghatározó a pillanatnak élés, a lehetőségek és források azonnali felélése. Míg ez általában is igaz, különösen érvényes ez a roma családok esetében, akik az agrárgazdálkodást megelőző civilizációs szintről kerültek az iparosodás diktálta bérmunkás létbe, így még és már nem kényszerültek olyan életvitelre, amelynek során nemzedékeken keresztül sajátíthatták volna el az előrelátás készségét. A szülőknek a gyerekek tanulásához, taníttatásához való viszonya tükrözi egyfelől a szülők civilizációs megrekedését, a társadalmi versenytől való távolodást, másfelől az intézményrendszer működését, amely már korán tartósítja a kívülre kerülést. E kettős szorításban közvetítődik a szocializációs deficit. Az iskola – minden korlátja ellenére – mégis az az intézmény, amely esélyt kínálhat a múltat képviselő elődök helyzetétől való elszakadáshoz, de mint számos kutatás s a helyi iskolai gyakorlat igazolja, az elit intézménye még egy kistelepülésen is csak ideig-óráig viseli el a deprivált környezetből érkezőket, majd a legrövidebb úton igyekszik megszabadulni tőlük.

A szülők iskolázatlanságának, az intézményvilágban való idegeniségének, civilizálatlanságának, ebből következő alacsony fokú munkakultúrájának, a beszűkült közösségi lét belső szabályainak áthagyományozásával a gyerekek is a szülők idősíkján, a múltban fixálódnak. Ezzel szembeszegülve, vagyis nem a csoport, hanem az egyéni kiszakadás esélyétől remélhető csak a cigányság élethelyzetének megváltozása, s az ebből fakadó számos feszültség feloldása. Jelenleg úgy látom, hogy egyes csoportoknak a többség szolidaritására való apel-

lálása, az előítéletekkel szemben az emberi jogokra való hivatkozás és kiállítás szükséges, de nem elégséges megközelítése annak a problémának, ami a kisközösségek mindennapi együttélésének konfliktusaiban ölt egyre konfliktusosabb formát, következésképpen a fogalom egyszerre értelmezhetetlen és csekély mértékben erősíti azokat a törekvéseket, amelyek az egyes embert tekintik a társadalom legfontosabb egységének. Mindez a segítség gyakorlatára a jövőre irányultság összefüggésében úgy fordítható le, hogy nem *a cigányságról* beszélünk, nem *róluk* gondoskodunk, hanem mindenkit egyenlő mércével mérve tekintjük őket egyenjogú állampolgároknak.

Kérdés hogy *a jövő* (a problémamegoldás kísérletei mint az életstratégia jegyei), az előrelátás képessége és a tervezés gyakorlata mint az életút elemei mennyiben vannak jelen a problémával küzdő ember önértelmezésében?

„Az előrelátás nem jövőbelátás” – idézi Bourdieu az algériai parasztok időgyakorlatának elemzésében. A paraszti létforma a lényege szerint jövőreirányultság, amely a tervezésben és felhalmozásban jelenik meg a legközvetlenebbül. Az iparosodás folyamatában a bér munkás számára feleslegessé válnak ezek a készségek, s minél inkább eszközként olvad be a termelés folyamatába, annál kevésbé van szüksége tevékenysége előrelátó megtervezésére.

A társadalmi lecsúszás mértékével arányosan csökken a jövő egyéni irányíthatóságának képessége, s a jövőtől való félelem hétköznapi fordulata is úgy értelmezhető, mint az idő birtoklásának elvesztése.

Az életterv önmagában, minden későbbi módosulása ellenére is a személyiség önmeghatározása, annak a lehetősége, hogy a személyiség szétárad, előrehaladni törekszik az időben.

„Ha nem akarjuk elfogadni a genetikailag vagy társadalmilag belénk programozott célokat, akkor a harmóniát észérvek és a szabad választás segítségével kell megteremtelnünk. (...) Az életterv meghatározza, hogy mely dolgok teszik az életet élvezhetővé, akárcsak egy játék, melynek szabályait és lépéseit be kell tartanunk ahhoz, hogy bekerüljünk a folyamatba. Az életben jelentéssel ruház fel minden eseményt – nem feltétlenül pozitív értelművel, de jelentéssel.”

E szerző (Csíkszentmihályi, 1997) az egzisztencialista filozófiára utalva megkülönbözteti az autentikus és nem autentikus élettervet: az előbbi a tudatos szabad választás eredménye, az utóbbi esetben a „választás annak alapján történik, hogy mit érez valaki kötelezőnek csak azért, mert mindenki más ezt csinálja”. S hasonlóképpen elhatárolja egymástól a *saját* élettervet és az elfogadottat. „Az első esetben az egyén maga írja cselekedetei forgatókönyvét személyes tapasztalatai és választási lehetőségei alapján, a második esetben pedig egyszerűen felvesz egy előre meghatározott szerepet egy olyan forgatókönyvből, amelyet mások írtak meg.”

Mivel a mindennapi életet is egyre erőteljesebben hatják át a gazdasági fogalmak, a jövőre irányultság összefüggésében sem indoko-

latlan a befektetés fogalmát használni. Érdemes-e befektetni, várható-e haszon, s mi tekinthető haszonnak? – e kérdések irányítják nyíltan vagy rejtetten ma az egyéni és családi ambíciókat.

S akik segítségre szorulnak, kimondatlanul is ezeket a kérdéseket cipelik magukban: állandó munkahely alacsony bérért és teljes jogfosztottságért, vagy alkalmi munka, ami a napról napra élés korlátja közé szorítja az életet? Albérlet vagy együttélés a szülők kontrollja alatt, összezsúfolva több nemzedékkel a lerobbant állapotú parasztházakban? Tudom-e iskolába járatni a gyereket, s ha igen, érdemes-e?

Mi a haszon? Ha ma kap segílyt, napi bért, mit fektethet be a semmiből?

Ebből következően sokkal mélyebb hatásúnak, bár kétségtelenül ridegebbnek tűnő útnak tartom, ha a támogatásra szorulónak nem a napi szükségletszintje kielégítésében merül ki a helyi szociálpolitika (juttatásokkal, adományokkal), hanem annak felismerésében segítünk, hogy a versenyben mindenki részt vehet, s ha bármilyen szinten benn akar maradni, részt is kell vennie, s ennek lehetőségét és feltételeit teremtjük mi meg.

4. Életciklusok

Akár koherens, akár szétesett vagy töredezett az életút, biológiailag mindig tagolt.

E tagoltság képezi az alapját az egyes életszakaszok pszichológiájának, s az minősíti a társadalmakat, korszakokat, hogy milyen értéket tulajdonít az egyes biológiai életszakaszoknak.

Az életúttal kapcsolatos állítások kiindulópontja mindig a gyerekek meghatározó jelentőségének elismerése. Ezt implikálja a prevenció szükségessége, a szülők felelősségének hangsúlyozása. Ezzel ellentétben ekkor – vagy már a születés előtt – íródik az a könyv, amelyet E. Berne sorsként határoz meg, s amellyel kapcsolatban egyetlen lehetőséget ismer: ennek a könyvnek a megvalósítását, a sors beteljesítését.

De ha ez így van, akkor vajon milyen esélyei vannak a változásnak, a szétesett koherencia későbbi megalkotásának?

Miközben a segítő tevékenység napi gyakorlata az elszenvedett sorssal szemben próbálja az életutat átállítani, a szocializáció defektjei folytán a saját rögzültségei között vergődő személyiség ismétlődően korlátozza önmaga lehetőségét.

Siker- és karrierorientált világunk rugalmasságot feltételez, az új lehetőségek felismerésének képességét, a saját erőbe vetett hitet, amely megkeresi önmaga tárgyiasítható helyét és formáját.

„A benyomások kézbentartása, a stílus, a magabiztosság és a gondos reprezentáció tehát igen fontossá válik.

(...) ezt az embertípust a »segítő szakmák« nevelték ki, amelyek a hagyományos erkölcsök és a családközpontú orvoslás hiteltelenné vá-

lásával jelentek meg, és új, a terápián, az emberi fejlődésen és a szcientizmuson alapuló egészségideológiát teremtettek. Az oktatásban, a szociális munkában, az egészségnevelésben, a házassági tanácsadásban vagy a próbaidős bűnözők kezelésében a segítő szakmák nem csupán az interperszonális képességekre alapozott életpályákat tudták kifejleszteni, hanem emellett átvitték, mintegy rákényszerítették klienseikre az érzelmi és kapcsolati menedzsment új modelljeit." (Featherstone, 1997)

A szociális munkában az a kérdés merül fel, hogy miképp lehet hozzájárulni a kisiklott életpálya rendezéséhez, azzal a kettősséggel, hogy egyfelől az adott pillanat, az itt és most megragadásának fontosságát közvetítjük, miközben a pillanat beleágyazódik az életút egészébe, amely az érintett számára kaotikusként, megragadhatatlanként jelenik meg. Szeretnénk megtanítani a klienseket olyan készségekre, amelyek birtokában az önbecsülés magasabb szintjén prezentálhatják önmagukat. S a saját élet kézben tartásának elsajátítására irányuló törekvést úgy szeretnénk érvényesíteni, hogy az világosan különbözzék a kilószámra kapható élettechnikai tanácsoktól vagy ezoterikus meszterkedésektől, metafizikai tudományoskodástól, lelki vigaszba bújtatott vallási térítéstől, és valódi, mély és racionálisan is feldolgozott belátáshoz vezessen.

Az egyes ember számára alig feldolgozható az az aszinkronitás, ami a társadalom életkoreszménye és a személyiségfejlődés szabályszerű szakaszai között előállt: míg az előbbi a fiatalság bűvöletében (a fogyasztás, az üzlet, reklám világával szoros összefüggésben) alábecsül, leértékel és mellőz minden olyan képességet, amely csak az életkor előrehaladtával szerezhető meg, s ezért a legaktívabb, érett korban levő nők és férfiak válnak feleslegessé a munkaerőpiacon, akik eközben a náluk idősebb és őket követő nemzedékekért egyaránt felelősek.

Az életút szempontjából a mindenkit egyaránt érintő életkorváltás, szűkebben az időskor társadalmi meghatározottsága bír különös jelentőséggel.

Míg a nyugati társadalmakban az életkor előrehaladása nem jelenti az egyéni életlehetőségek beszűkülését, sőt, éppenséggel új perspektívák nyílnak meg (pl. egyetemi keretben „élethossziglan tanulási programok”, utazási lehetőségek, mozgáskultúra és társas élet klubok), amelyeket szolgáltatások, intézmények támogatnak, s ezek az érdeklődők számára hozzáférhetőek, addig azokban az országokban, ahol évtizedeken keresztül matuzsálemek tartották bénultságban a társadalmakat, az idősödés az elnyomorodás, elhagyatottság, betegség, feleslegesség, értéktelenség, lenézettség és kivetettség fenyegető rémével társul.

„A korosodó ember már gondoskodott dolgokról és emberekről, és a szükség úgy hozta, hogy alkalmazkodott a létezés diadalaihoz és csalódásaihoz, elindított útjukra másokat, dolgok és eszmék szü-

lettek általa. (...) Az integritását elért ember, noha tudatában van mindazon életstílusok viszonylagosságának, amelyek az emberi törekvéseknek értelmet adhatnak, kész arra, hogy minden fizikai és gazdasági fenyegetéssel szemben megvédje élete méltóságát. Hiszen tudja, hogy az emberi életben csupán egyetlen életciklus és a történelem egyetlen részletének véletlenszerű egybeesése valósul meg, s számára mindenfajta emberi teljesség azzal a teljességgel áll vagy bukik, amelynek ő a részese." (Erikson, 1991)

5. Zavarok és patológiák

A patológiák terén nem érezvén kompetensnek magam, csak napi élményeimet próbálom az idő metszetein elhelyezve az ismert betegségkategóriákba besorolni.

A neurózisban a korai gyerekkor feldolgozatlan élményei jelennek meg, s a pszichoanalízis nem ortodox képviselői is elfogadják, hogy az egyéni patológia szorosan összefonódik a társadalomával. S ha elfogadjuk, hogy bármilyen változás csak az érintett aktív bevonódásával történhet, a szociális munka során a beavatkozás egyidejűleg irányul a személyiség múltbeli élményeinek feldolgozására, azaz a következményeikhez való viszony átalakítására és arra a szociális világra, amelynek a személyiség is részese.

„Minden gondolkodó emberi lény célja az, hogy a *teljes igazságra* jusson, hogy azoknak a jelenségeknek, amelyek rejtélyesek előtte, megértse a *totalitását*. Csupán *egy*, rövid élete van, ezért szükséges számára, hogy ebben a rövid időtartamban legyen látomása a világról szóló igazságról.” (Fromm, 1994)

A depresszió klinikai kórképében vegyülnek az endrogén-organikus és pszichoszociális összetevők. A napi gyakorlatban – a meghatározás szándéka nélkül – az élettől való visszavonulás, az örömről való képtelenség, a kudarcra való félelem motiválta elernyedés tünetegyüttesét a múltba történő lelángoltságban vélem összegezhetőnek. A múltat csak egy olyan jövőkép egészíti ki, amelyben a megsemmisülés, saját személyének elvesztése kínál megszabadulást.

„Kétségtelen, hogy amikor az ember közeledik a depresszió utolsó előtti bugyriának fenekéhez – vagyis közvetlenül azelőtt, hogy elkezd megvalósítani az öngyilkosságát, miután addig csak fontolgatta –, a heves veszteségérzés összefügg azzal a tudattal, hogy felpörögve tűnik tova az élet.” (...)

„A depresszióknál nincs ilyen reménykedés a megváltásban, a majdani megpihenésben. A fájdalom kérlelhetetlen, s az állapotot az teszi tűrhetetlenné, hogy előre tudjuk, nincsen orvossága – sem holnap, sem egy óra múlva, sem egy hónapon, sem egy percen belül. Ha valamelyest enyhül a helyzet, tudjuk, hogy ez csak átmeneti, és a fájdalom még fokozódni fog. Elsősorban a kilátástalanság, nem a fájdalom roppantja össze a lelket.” (Styron, 1993)

Ennél az állapotnál még drámaibbat észleltem a legsúlyosabb pszichiátriai kórkép, a schizofrénia időélményeként: a pszichotikus állapotban fellépő hallucinációkban a jövő apokaliptikus vízióként jelenik meg, megsemmisítéssel fenyegető veszedelmekkel. Ahol nincsenek az Én-nek határai, ott nincs időbeli lehatároltság sem: bármilyen irányba ki lehet lépni, a pszichotikus ugyanúgy átélheti a történeti múlthoz tartozását (Gulácsy), mint azt, hogy ő maga a kozmikus világból jövő időtlen jelek célpontja csupán.

A szociális munka itt vázolt megközelítésétől látszólag ugyan távol esik, mégis a pszichózishoz köthető képzettársításként említem az egyházi karitatív tevékenységgel párosuló hittérítést, amely az ember ősi ösztöneit célozza meg: a hit révén az egyes ember nemcsak tekintélyt emel önmaga fölé, hanem megkapja a saját nyomorúságát meghaladó túlvilági élet reményét is, amelyet a bevezetőben idézett Leach éppen az idő ciklikusságához fűződő tapasztalattal magyaráz. Többek között ezért is vélem etikai szempontból kétes értékűnek a hittérítés összekapcsolását a segítséssel, hiszen ez nem a valósággal, vagyis a személyiség saját időképeivel szembesítve készíti a belső erők mozgósítására. Az önellentmondás abban áll, hogy ezt a függőséget éppen a belső gyengeség teszi lehetővé, s az állapot erre építve rögzíti is egyúttal a függőséget.

6. A beavatkozás idősíkjai.

A segítő és a segítségre szoruló emberek mint kortársak

A szociális munka közismerten olyan elméleti forrásokból merít, melyeket különböző tudományterületek kínálnak, s ha a gyakorlat során átélt folyamatokban – irodalommal és művészettel kiegészítve – sikerül olyan ötvözetté formálni az ismereteket, amiben egészben láthatjuk azt a világot, amit a másik és én, a másik és az ő társas viszonyai, a mindannyiunkat körülvevő és behatároló intézményrendszer, s az ezt átható érdekviszonyok és ideológiák alkotnak, nem az onnipotenciát, hanem a megragadás heurisztikus élményét nyerhetjük el.

Az egészlegességnek ez a törekvése kap megerősítést az olyan átfogó fogalmaktól, mint a fenomenológia által kidolgozott életvilág, amelyet Thiersch az elméleti szociológia gyakorlati adaptálásaként dolgoz fel:

„A mindennapi élet a megtapasztalt időben zajlik. Például a gyerekek a pillanat és az időtartam, a jelen és a jövő más meghatározottságában élnek, mint a felnőttek, vagyis mint a szüleik, (...) s az időélménynek ez a különbsége határozza meg sok családi élet feszültségét és nehézségeit. A fiatalok mai időélményét például a jövőre vonatkozó erőfeszítések és az expresszív élményekkel telített jelenben zajló élet között feszülő szélsőséges ellentmondás jellemzi.(...) A vidéken zajló mindennapi életet a nem egyidejűleg szerzett tapasztalati minták egymásmellettisége hatja át: a szomszédsági és egyesületi élet

és a férfi, a nő és a gyerekek feladatairól alkotott, ezzel együtt járó merev elképzelések ütköznek az adott térségben megjelenő új térbeli, időbeli és társadalmi viszonyokkal.” (Thiersch, 1999)

A kortárs lét a mindennapi érintkezésben is kérdésessé válhat, amikor az eltérő civilizációs szinteken élők között kellene létrejönnie a kommunikációnak, amikor nyilvánvalóvá lesz, hogy csak látszólag élünk ugyanazon világidőben. A segítő és a segítségre szoruló időértelmezésében nemcsak a személyes élettörténetbeli különbségek, hanem – ezzel szoros összefüggésben – a státuseltérésekből fakadó, eltérő történelmi időélmény is szerepet játszik.

S bár ugyanazon időmetszetben éljük az életüket – különben nem találkozhatnának –, sok esetben mégsem tekinthetők kortársaknak! Amikor interakcióink révén közösen teremtünk társadalmi valóságot, azt feltételezzük, hogy a közös tudás által határolt horizonton belül mozgunk. Az iskolázatlanság olyan beszűkült életet produkál, amely a történelmi időn kívülre helyezi az egyéni életet.

Cigány közösségben szerzett tapasztalatom, hogy az írott történelem hiánya a személyes élményeket is időtlenné teszi, s a csoporttörténet múltbeli határát pusztán az előző nemzedék emlékfoslányai jelölik ki.

„Manapság az embernek azért van szüksége »időre«, hogy kiismerje magát egy sor különféle feladat elintézésében. Csakhogy amikor arra utalunk, hogy az »idő« ember alkotta tájékozódási eszköz, beszédünkbe könnyen becsúszik az a megfogalmazás, mintha az idő *pusztán* emberi találmány lenne. (...) Ámde az idő éppen hogy nem egyszerűen »eszme«, ami mintegy a semmiből merül fel az egyes ember fejében. Egyúttal a társadalmi fejlődés mindenkor állásától függő társadalmi intézmény is. A felnövekvő egyén megtanulja értelmezni a társadalmában szokásos időjeleket, s megtanulja viselkedésében ezekhez tartani magát. Az idő emlékképe, képzelete, amely az egyénben lakozik, így az időt képviselő és közvetítő társadalmi intézmények fejlődésfokától, valamint azoktól a tapasztalatoktól függ, amelyeket az egyén gyermekkorától velük kapcsolatban szerzett.” (Elias, 1990)

Aki segítséget kér, annál az idő természetes folyása akadt el, s ezekkel az akadályokkal kell megküzdenie, hogy az időt visszatérítse természetes medrébe. Abból indulok ki, hogy a nehézségek leküzdésére annál nagyobb az esély, minél inkább egységként jelenik meg a személyes idő, azaz az életút a segítségre szoruló tudatában. Bár a szociális munka nem pszichoterápia, mégis arra törekszik, hogy az életút magasabb tudatossági szinten legyen megélhető.

Ez utóbbi értelemben gondolom a tudatosodás folyamatát a szociális munka alapvető mozzanatának: a múlt és a jelen összefüggéseinek felfedezése a megerősítés lehetséges forrása.

„Hozzá sem foghatunk egy ember megértéséhez anélkül, hogy életciklusának minden egyes szakaszára vonatkozólag ne jelölnénk

meg a társadalmi hatásoknak és a hagyományos intézményeknek azon kereteit, amelyek meghatározzák, hogy ő maga hogyan látja gyermekibb múltját és hogyan szemléli felnőttébb jövőjét.” (Erikson, 1991)

Azoknál a társadalmi csoportoknál, amelyeknél a beavatkozást akár a mentális korlátok, akár a kulturális-szocializációs deficitek következtében az alapoknál, vagyis az életút újrendezésénél kellene kezdeni, az egyik legfőbb feladat az időhöz való viszony át-, illetve kialakítása:

„Minden egyes fiatal már igen korán egy olyan társadalmi intézmény szimbólumaként ismeri meg az »időt«, amely a számára – mint külső kényszer – szinte azonnal érezhetővé válik. Ha egy fiúban vagy egy lányban élete első tíz életévében nem alakul ki a belső kényszer eme intézménynek megfelelő gépezete, más szavakkal, ha a felnövekvő ember egy ilyen társadalomban nem tanulja meg idejekorán, hogy viselkedését is az idő szociális intézményének megfelelően szabályozza, akkor igen nehéz, sőt, akár lehetetlen is lesz számára, hogy ebben a társadalomban a felnőtt szerepét betöltse.” (Elias, 1990)

Könnyen belátható, hogy azokban a családokban, amelyekben semmilyen életritmus nem szabályozza a mindennapokat, ahol már a kisgyerek gondozásban, majd az óvodába és iskolába járás kényszerében sem működik elemi rendszeresség, az önálló felnőtt lét alapvető készségei sem alakulnak ki.

De széteshet az élet időbeli tagoltsága kézőbb is; például a munkanélküliség következményeként. A szülők szétfolyó napjai, amelyek először csak a késői felkelésben, a napi teendők rendszertelenségében, az alkalmi munka lehetősége szerinti esetlegességben jelennek meg, nyilván a legközvetlenebbül alakítja a család egészének, s benne hangsúlyosan a gyerekeknek az időképzését. (És akkor még nem beszélünk az egyéb, pszichés károsodásokról.) Annak a jelentősége, amivel minden egyes nap beivódik az ember egyszeri életébe, a haszontalanságban és feleslegességben erodálódik.

S hasonló következményei vannak az intézeti hospitalizálódásnak: az idő nem válik belső szabályozóvá, s kikerülve a parttalanná vált életbe, az ember számára az idő strukturátlansága az élet szétesésébe torkollik.

A mindennapi élet időtlenségétől egyenes út vezet az egész élet értéktelenségének élményéhez: ami nem látható egységként, annak nem fogható fel az egyszerűsége sem, s nem élhető meg a végső pont felől, amely megfelelő arányokat teremtene a kis vereségek és nagy erőfeszítések között. Mivel az életterveket a megismételhetetlenségből meríthető értékességtudat formálja és ez ad jelentőséget minden vágyak, törekvésnek, ennek hiányában nemcsak az apátia, a közöny, a keserű vagy – enyhébb esetben – megfáradt rutin uralja el a mindennapokat, hanem a saját élet értéktelenségéből fakadó destruktív indulatok is projiciálódnak a külső tárgyakba. Ebben az összefüggésben

próbálom értelmezni az alkoholizálást, a féktelen agressziót, a családtagokkal szemben érvényesülő brutalitást.

Megismételve és alkalmazva a fenti idézetet, ha az életet szabályozó idő kora gyerekkorban nem válik belső élménnyé, ez az élet egy-szerűségének, értékességének élményétől fosztja meg a személyiséget.

Persze, a napi gyakorlatot összegző általánosításaimban tele vagyok kétségekkel, mivel valójában

„Nem tudom, mi az idő. Nem tudom, mi a valódi mértéke. Az óra mértékéről tudom, hogy hamis: az időt külsődlegesen, térközökre osztja fel. Az érzelmek mértékéről is tudom, hogy hamis: nem az időt osztja fel, hanem a róla alkotott érzetet. Az álmok mértéke félrevezető: az időt csak súroljuk bennük, egyszer hosszasan, másszor sietősen, és amit megélünk, az a végbemenő eseményeknek megfelelően pergő vagy lassított, ámde a természetéről nincsen fogalmam.” (Fernando Pessoa)

Hivatkozások

- Berne, Eric (1997): Sorskönyv. Háttér Kiadó, Budapest.
- Csikszentmihályi Mihály (1997): FLOW Az áramlat. Akadémiai Kiadó, Budapest, 317–318. o.
- Elias, Norbert (1990): Az időről. In: Időben élni. Akadémiai Kiadó, Budapest, 24., 26., 36. o.
- Erikson, Erik H. (1991): Az életciklus: Az identitás epigenezise. In: A fiatal Luther és más írások. Gondolat, Budapest, 494. o.
- Featherstone, Mike (1997): A test a fogyasztói társadalomban. In: A test. József könyvek, Budapest, 100. o.
- Frankl, Viktor (1996): Az ember az értelemre irányuló kérdéssel szemben. Kötet Kiadó, h. n. 218. o.
- Fromm, Erich (1994): Birtokolni vagy létezni? Akadémiai Kiadó, Budapest, 129–131 o.
- Germain, Caryl B. (1999): A közösségi munka helye a szociális munka ökológiai megközelítésében. In: Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméleteiből. Balassi Kiadó, Budapest, 115. o.
- Leach, Edmund R. (1983): Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásáról. In: Jelképek, kommunikáció, társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Lipset, Seymour Martin (1995): Homo politicus. Osiris Kiadó, Budapest, 123. o.
- Pataki Ferenc: Élettörténet és identitás. In: Pszichológia, 1995/4. és 1996./1. sz. 4. old.
- Pessoa, Fernando (1998): Kétségek könyve. Írisz. h. n.
- Schütz, Alfred (1984): A cselekvések köznapis és tudományos értelmezése. In: A fenomenológia a társadalomtudományban. Gondolat, Budapest, 193. o.
- Somlai Péter (1997): A szocializáció. Corvina, Budapest, 167–168. o.
- Styron, William (1993): Látható sötétség. Európa, Budapest.
- Thiersch, Hans (1999): Életvilágirányultságú szociális munka. In: Megfigyelés és cselekvés. Válogatás a közösségi munka elméleteiből. Balassi Kiadó, Budapest, 95. o.